

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Улас

Самчук

ВОЛИНЬ

частина 1-2

Харків
«ФОЛІО»
2023

курчата біля квочки, жебонять. Але варто матері бодай на хвильку відвинутися, чи то на річку сорочку виколотити, чи то до млина, чи на ярмарок, як і дітиська обоє одразу кудись котяться і хто знає куди. Страхота — ота річка поблизу... Та Володько, Богу дякувати, лобур з головою видався, берегтися воно, хоч мале і зацяпане, потрапить, але одного разу мало-мало до нещастя-страхіття не дійшло.

Хлопчисько ото завше діло з огнем має. Лець, бува, розвидниться, а воно вам вже рахається (і де його та охота береться) і, чи лемензуло що, а чи й так — бере отого меншого і волоче його за собою бозна-куди. Завше до того лісу тягнуться — ліс для них, що бур'ян для курчат. Полізуть ген отуди в соснину на Мартинове або до Таксарової контори і там цілий Божий день без їдла і без сідла пропадають... «Ми, мамо, огонь кладемо, назбилаєм тлуску, калтопель у побелезника накладемо, спецемо і їмо». Це все вам отой Хведотисько шепелявить, бо Володько... Той би такого «накладемо» від батька дістав, що вдруге йому не захотілося б... Той вам прийде ввечері по вуха обмурзаний і ані пари з уст. Мовчить, і тільки оченята сині-пресині та ще кирпатий носик... А оченята розумні, та полохливі, та такі вам глибокі — в кого воно таке вдалося, Господоньку, подай сили та хороші, Мати Пречиста, щоб здорове росло — люди будуть...

Так ото посунуться, як сказано, в той їх ліс, печуть там ті свої «калтоплі», гурма побережникової дітвори до них прилучиться — сухе листя, вогні, дим, а репетують, що тобі безума...

Отако раз заманулось бахурові наложити огню ще й над річкою. Задумано — зроблено. Бере, чуєте, головешку з огнем і сунеться з нею до самої клуні. Ні батька, ні матері на подвір'ї якраз не було, а йому, чуєте, заманулося взяти з клуні пшеничної соломи на розпал. Один Бог, видно, схоронив від нещастя — Боже, Боже, таке страхіття лихе!

А Хведотисько (штанята йому все спадають на п'яти, бруднізна сорочка ворочком із заднього прорізу вилазить)

і собі за ним тягнеться, та носом підшморгує, та щохвилини терпеливо сопляка рукавом по губах розмазує, від чого край рукава ніби шкірою облямовано. Володько каже йому зі стіжка соломи насмикати і то стільки, що той ледве-ледве руками сягне, а живіт так вип'явся, що кордупель мало назад не повалиться.

Так і до річки дотьомбали. Багаття раз-два і готове. По-клав на землі головешку, соломи, сухого верболозу, кілька разів дмухнув, ковтнув дещо гіркого диму, дещо сльозу пустив, і сухий верболіз із соломою, як стій, спалахнув і затріщав весело.

А пора ж осіння, вітер студить низом і до всього гостро торкається, сонце, червоне та велике, поволі за млин ховається, верби листя своє, рудим підбарвлене, гейби кури пір'я весною, стрясають із себе до землі, до річки і де попало. Дітиськам ноги мерзнуть, а вони їх сунуть в огонь, ніби кусні коріння, та все по кущах лазять, та трусок сухий нипають. А Володько все Хведота діймає та хвилі йому не дає, що той, мовляв, не вміє збирати. Хлопчиськові, мовляв, ось вже четвертий, а принесе одну ломачку і чваниться. Дурний, дурний! Другим разом не візьме його із собою огонь класти.

Хведот зовсім-зовсім такою погрозою розторощений, зі шкіри вилазить. Не винен же він, що те прокляте ломаччя йому не дається, що штани його такі зрадливі, що в корчах ворком сорочки за якийсь сторчак зачепився, полетів коміть головою, носа до крові розчовп та ще й сорочку розпанахав. Дадуть тобі мама сорочку, бринить у його вухах, а сльози самі від себе спливають на очі, а кров, змішана із сопляком, сочиться й сочиться, так, що тут ні язик, ні рукав не допоможе більше.

Володько ж надто крутий і не знає милосердя, допікає до живого... І знає чому. Хто то за все відповідь дасть? Він — «до всього приводець». Той тобі сорочку роздере, носа розквасить, у грязюку всунеться, все «сам зробить», а ти Богу духа

винний, іди та вислухай за нього, та діставай ляпаса, та вибріхуйся. Гірко, гірко... І образливо... І несправедливо... От хоч би ті «ручиська та ножиська», що на них «хоч гречку сій». Спробуй обмий таке — «Господоньку, Господоньку! Коли б ти мені хоч одну дівчину було послав, а то все оті бахурі». І чого ті мама нарікають? Просив же він, щоб купили йому чоботи, щоб не був вічно босий? Просив. Не послухали — чого нарікають? І Володько дивиться на ті свої «ножиська», супить брови.

— Хведоте! Не тич ніг до огню! Попечеш, а мама скажуть, що то я навмисне тобі попик! — падає враз голосне і сурове.

Хведот здригається, шморгає голосно носом і слухняно задочком відсувається від огню. Потім глянув боязко спідлоба на «Воводька», що той далі зробіть... Але той уже, видно, «такою дурепою» не цікавиться більше. Щось, видно, інше сплило йому на думку. Ось він устав, підійшов до краю берега і вдивляється чогось до води в річці, що тече поволі та ліниво, місцями робить закрути, місцями вирує і щось потиху, здається, сама з собою говорить. І Володько, здається, також з нею розмовляє... Он пливе гурток іржавого вербового листа. Володько проводить його поглядом і, здається, питає: куди ви пливете? Ті мовчать, плывуть далі, Володько проводить їх так далеко, доки сягає його зір і вже щось інше бачить. Он якась ломачка пливе, кусник свіжої тріски... І ломачка, і тріска, мов кораблі, пропливли перед зором здовж і зникли. Усе пливе і все зникає. Плюнув до води, і та маленька цятка його слини також попливла і також зникла. А коли б він отак кинув свою шапку? Чи попливла б? Ммм! Шапку! Дали б йому тато шапку. Не дурний він таке робити.

Але ж куди насправді все то пливе? Та вода? Та ціла річка? Володько стоїть, руки заложені за спину, очі вперті в прозору, жовтаву воду, на обличчі задума. І враз приходить ще одна думка: а що, коли б отак піти за водою? Отак усе лугом та лугом... І куди б зайшов? Це ось довкола «наша Лебедщина», а там далі, за тими куцями вільшини, як літом сходить сонце,

невеличке село Лебеді. А що там далі? Тато кажуть: річка тече до моря. Іти отак просто-просто і там... море. Аж страшно. Таке велике, велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода... І глибоке, глибоке! Володькові очі все ширшають і ширшають, на щоках з'явилися рум'янці. Щось дуже сильне тягне його туди. Так хотілося б, так дуже хотілося б... Бачити. Чути. Знати.

Але ж ні. Там ще не море. Там лише став великий, та стависько, та очерети. Тож Володько добре пам'ятає, як-то одного разу старий Лук'янчук з Лебедів розговорився було та почав казати: «Ото коли я ще малим був, як оцей ваш, — і показав на Володька... (Хіба я такий малий?) — Батько мій покійник не то, щоб рибачили... Ні. Але, бувало, з покійним Юзьком Ставицьким візьмуть сака і підуть отак під вечір здовж річкою. Далеко щоб там йшли — боронь Боже! Ось дійдуть лише до Климової сіножаті, — там вир, батько сака держить, а Юзько бовтом рибу наганяє, і поки отак люльку викуриш, у саку, аби — Боже поможи, — витягнув».

— На ставу, — каже, — нашому колись лебеді кублились, а тому і село так звуть. Вийдеш, було, ранком, а вони з-під туману випливають. Ех! — І в тому «ех» Володько щось таке вичував, що аж здригався.

— Минулося, — казав старий. — І куди воно все то ділося? Ну, скажемо, риби, чи рака, чи лебеда не стало. Звісно. Люду-сарани намножилось. Виловили, вистріляли... Але ж де ділася річка? Очерети? Стависько? Верболози? Тож, бувало, як оком глянеш — гонів на тридцять здовж пуща сама, та стави, як скло, та очерети, як ліс... А птахів-бугаїв, а качок... А все то реве, рокоче, свище...

Лук'янчук при цьому спльовував, курих свою люльку, морщив поживкле, мов у цигана, чоло, а Володько не пропускав ні одної рисочки його лиця, ні одного слова, ні одного відгінку його розважливого і спокійного голосу.

Володько робить кілька кроків далі. Там три верби, ніби три горбаті верблюди, з обох берегів одна до одної нахилилися

і то так, що, здається, вони обнятись хочуть. Дерманські та лебедські пастушки за це місце не раз люті бої зводили, це ж бо живий перелаз. Одна з верб своїм черевом зовсім через воду лягла, перетяла течію, створила вир. Вода, щоб текти далі, мусить кришечку здуситись, відбитись убік, управо, закрутитись там і, вилізши з закруту, тікати, ніби з переляку, далі.

А скільки там листя та сміття всілякого, та піни, що нагадує велику стару мухомору. Володько закачує штанята, бо як його втриматись, щоб не полізти на ту вербу. Хведот, побачивши таке, кидає огонь і, забувши, що має гніватись, підходить і собі до верби, а на обличчі сама беззастережна зацікавленість. Володько ж втілена повага... Зійшов на обчовганий стовбур верби («і як він, халела, не боїться»), присів навшпиньки і дивиться мовчки у вируючу воду. Дивиться довго і вперто, і мовчить, і мовчить, і надутий такий. І як то воно так? І чому то тепер немає «того риби та рака»? — думає він поважно. А може, дещо ще й тепер лишилося. Напевно ще щось є. Он там щось мигнуло. То в'юни та ліньки... вони такі меткі та слизькі, що їх ніяк у руці не втримаєш. Виховзне і плиг у воду. А там ще і рак он зовсім ліньки, ніби дід Рачинець, що має вісімдесят років, повзе... Тут Володько на хвилинку переносить свою згадку на діда Рачинця з Дерманя, що, бувало, у них ночував та на цілу хату смородив своєю люлькою з довгим, брудним чубуком. Але це не довго триває. Його цікавить, чому це дійсно немає тих лебедів, і де ж вони ділися? І чого зміліла річка? І де ті очерети та стависька, та верболози з бугаями, і що це за бугаї такі? Володько вичуває, що ноги йому в колінах терпнуть, але вставати ніяк не має сили. Усе тягне і тягне та вода... Хочеться надивитися, бо хто знає, чи не втече вона одного разу зовсім у безвість.

— Хведоте, — не відриваючи зору від води, нагло каже Володько.

Хведот здригається, не чекав такого, шморгнув голосно носом і перелякано відповідає:

- Сцо?
- Знаєш ти що?
- Не знаю, ні...
- А забожись, що не будеш більше плакати, то скажу.
- А ти не сказис мамі, як бозитимусь?
- От дурний. Щоб я ще й мамі казав... Божись!
- Їй-бо, не буду.
- Що ти не будеш?
- Не буду плакати.

Володько глянув на Хведота з виразом — «чи можна ще твоїй божбі няти віри», бо вигляд того рішуче мало викликає довір'я. На щоках позасихали патьоки сліз, носеня брудно-червоне, очі перелякані. Та все-таки Володько звівся, надто кортіло йому сповнити свій задум, і промовив:

— Знаєш що, Хведоте? Давай підемо отак... Знаєш? Отак туди... До Лебедів. Як тече річка. Добре? — і вказав рукою напрямком.

— Добре, — згодився одразу Хведот, шморгнув веселіше носом і підбадьорився.

Він ще не забув, що «другим разом не візьму тебе огонь класти».

— Ми, — пояснює Володько, — побачимо, куди тече та річка. У Лебедах став великий-великий, а на ставу лебеді плавають. Гмм! Ти ще не знаєш, що це таке.

- Не знаю, — щиросердечно признається Хведот...
- Такі, як гуси. Знаєш?
- Мгу, — шморгнув той носом.
- Ну, то ходім.

З місця рушають і йдуть. Володько веде Хведота за руку. Йдуть просто здовж річки, і що їм до того, що сонце ось зовсім ховається, що потягнуло дошкульним вітром з полів від Михалкового хутора, що темінь покрила ліс по тамтому боці долини. Перед ними виразна мета, і досягти її вони будь-що-будь мусять.

І воно було б ще несугірше, коли б річка не робила отих осоружних закрутів, бо саме на тих закутках буває найцікавіше зупинитися, поглянути у воду, поміркувати, що і як. Тут також завжди кущі вільшини чи верболозу ростуть, а в кущах трапляються ожини. Часом якийсь птах звідти випурхне і цікаво глянути, чи не має він там, бува, свого гнізда. А вода на закрутах бурлить, та вирує, та на всі боки ліниво повертається і все то так дуже цікаво.

Але час також біжить і треба йти далі. І мандрівці йдуть. І коли відійшли так далеко, що їх хата зникла з овиду, їм почало робитись ніяково. До всього почало виразно сутеніти. А ставу з лебедями все нема та й нема. Володько, розуміється, першим збагнув становище, хоча він ще мовчить. Хведот натомість нічого не помічає, він весь сповнений вірою, і тому він почуває себе зовсім бадьоро. Володько ж вже тихцем подумує, чи не краще б воно повернутися, бо тут вже, як звичайно, прочуханом запахло.

І він зупинився... І дивиться перед собою... І міркує. На Хведота також знаходить непевність, він здивовано дивиться на Володька, хоча не сміє щось питати. Не його діло втручатися до таких важливих справ.

І враз рішення запало. Володько круто міняє свій намір. Не питаючи Хведота, він повертає назад, але іншою дорогою, навпростець, через болото, до польової стежки. Хведот не розуміє, що з тим діється, але що тут багато розважати — іти так іти. І спочатку йшлося гаразд, під ногами твердий ґрунт, але згодом той ґрунт стає м'якшим і м'якшим, аж нарешті дійшли до такого, що ні сюди ні туди. Ноги по самі коліна грузнуть в драглину, з-під них чвиркає брудна, іржава, шипуча рідина. Стрибають з купини на купину, Хведот грузне, падає, й незабаром його скромна постать перетворилася у найсумніше видовище. Ні обличчя, ні очей — суцільна руда пляма.

Але він все-таки йде, довго тримається, хоча плач висить йому на устах, на носі, на очах. Пам'ятає свою присягу, і, може б,

воно обійшлося все гаразд, та в одному місці хлопчисько раптом спотикається і летить у bagno сливе з головою. Він мало не тоне. Володько кинувся його рятувати, але не має досить сили. І тут вже Хведот не втримався і заревів на ціле горло.

От тобі й на. От і повір іншим разом, коли хтось божиться. Ну й що його тепер робити? І як його з'явитися на очі матері, а ще гірше — батька? Знов те «він до всього приводець» задзвеніло в ухах...

— Цить! Чуєш? Цить, кажу тобі.

Хведот реве.

— Цить! — розпачливо кричить Володько.

Хведот реве.

— Ах, ти! Ти ж забожився! Дадуть тобі мама. Я скажу, що ти... божився, — це останнє вирвалось з Володька через плач.

Хведот миттю перестав ревіти; йому тяжко, йому холодно, він увесь дрижить, але він уже мовчить. Боже, що може бути страшнішим, ніж коли він присунеться до хати в такому вигляді, а до всього з такими страшними злочинами. Тож божиться у них найсуворіше заборонено, і це Хведот дуже добре знає.

Володько вдоволений зі своєї витівки, він би й так ніколи не сказав мамі, бо ж на кому все то скоїться, але добре, що той повірив. Сяк-так ідуть далі і ось вилізли на сухе... І лише тут Володько зрозумів і збагнув справжнє значення свого підприємства. З них обох стікали брудні патьоки, тяжкий, непрошений жаль огорнув хороброго мандрівця, і він сам не видержав... Заревів на цілу губу — боляче і ображено. Він же тут зовсім-зовсім не винен, все так само сталося... Хведот нехайно піддержав йому товариство, і дружний плач рознісся в темряві понад лугом і полями.

Пізно, зовсім пізно, голодні й холодні присунулись вони до своєї хати. Хведот уже не плакав, хлипав лише сам Володько. Він зовсім виразно вичував на своєму задку дотики батькової попури, і це порядно його бентежило.

Але коли увійшли до хати, там було темно і безлюдно. Значить, нікого нема дома, значить, не все ще втрачено. Довго тут роздумувати негаразд. Швидко з місця, не миючись і не витираючись, подерли обидва (Володько ледве висадив отого опецькуватого кордупеля) на найповнішу захисницю всіх покривджених дітей — їх найнедоступнішу фортецю — піч. Сиділи там під лежаком на гарячому черені і лише зрідка несміливо підшморгували носами. Володькові все ще текли по щоках рясні, солоні сльози, а він, щоб не робити зайвих рухів і шуму, підлизував їх язиком.

Сиділи отак із чверть години. Першою прийшла мати. За нею хутко увійшов і батько.

— Боже, Боже! І де ті дітиська ото полізли! Тошненько мені та нудненько мені! Ото залізли, може, в bagno, — матінко Божа, хорони! — тошніла мати. А батько мовчав. Засвітили лампочку.

Мати не вгавала і квоктала далі:

— То вже так далі не може бути... І чому ти того лобуза, отого старшого (знов старшого!) не випариш добре? Де ж чувано, де ж видано, щоб у таку пору і не було дітей дома?

Батько ні пари з уст. Тяжко сів біля столу, закинувши наперед настільника, щоб бруднізними рукавами не замазати його. Виразу його обличчя при такому мізерному освітленні побачити годі, але ота тверда мовчанка і таке ж уперте лебедіння матері вимовно казали про все, що твориться в тих мужицьких душах.

— І чого ти мовчиш, як пень? — чіпляється мати. — Хоч би пішов куди, хоч би робив що... Я он оббігала всенький ліс аж до лебедського порубу... На лузі була, у млині... Ніде їх не має... От, горе моє, горе!

Батько сплюнув.

— То, — каже він, — вилазить наверх твоя наука. Я що... Хіба я знаю, що маю з ними робити... Коли ти вчиш дітей непослуху — то й маєш...

ЗМІСТ

ЧАСТИНА 1. КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА	3
ВЕЛИКИЙ ПОХІД.....	5
ДЕНЬ БОЖИЙ	20
«СВИТЕ ТИХИЙ...»	43
БУДНІ	62
ЗА ЗЕМЛЮ	89
КУПИТЬ МЕНІ БУКВАРЯ	109
НА РІЗДВО	132
ТАМ, ДЕ КАЗКА РОДИТЬСЯ	146
ПО ТАМТОЙ БІК ДОБРА.....	155
ВЕЛИКЕ ЛІТО	183
«ПРИЙДИ І ПИЙ ВОДУ ЖИТТЯ ДАРОМ»	205
НАЙБІЛЬШЕ ЩАСТЯ	214
ПРИЙШЛА ВАСИЛИНКА	227
ЗНАЙШОВ ЗЕМЛЮ	244
«ЗАПАДЕННА ПИЛЯВКА».....	255
НАРЕШТІ ШКОЛА	286
ТАКА ЗЕМЛЯ	309

ЧАСТИНА 2. ВІЙНА І РЕВОЛЮЦІЯ	325
ВІЙНА.....	327
I	327
II	342
III	359
IV	394
V	445
VI	475
РЕВОЛЮЦІЯ.....	496
VII	512
VIII	558
IX	576
X	615
XI	647
XII	681